До спеціалізованої вченої ради Д 26.007.01 у
Національній академії внутрішніх справ
(ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1)

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, доцента Черновського О.К. на дисертацію Свириденко Олени Анатоліївни «Психолого-правова характеристика тяжких насильницьких злочинів, вчинених дітьми», яка представлена на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія

Актуальність обраної теми. Проблема насилля в підлітковому середовищі є однією з найбільш актуальних для сучасного українського суспільства. Її загострення потребує спеціального комплексного дослідження та розроблення на цій підставі відповідних пропозицій. Зазначене й обумовило вибір теми, мети, об'єкта, предмета дослідження Свириденко О.А.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація виконана відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки на період до 2020 року (Закон України від 9 вересня 2010 року № 2519-VI), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженим наказом МВС України від 16 березня 2015 року № 275, Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, затвердженою Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/201; Плана проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у Національній академії внутрішніх справ, зокрема на кафедрі юридичної психології. Тему дисертаційного дослідження Свириденко О.А. затверджено на засіданні вченої ради Національної академії внутрішніх справ (протокол від 25 листопада 2014 року № 22) й уточнено на засіданні вченої ради Національної академії внутрішніх справ (протокол від 26 грудня 2017 року № 29).

Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що включають шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (255 найменування – на 23 сторінках), 2 додатків (на 10 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 221 сторінок, загальний обсяг – 188 сторінок.

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми; зазначено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету та задачі дослідження, визначено об'єкт, предмет та методи дослідження; висвітлено наукову новизну та практичну значимість одержаних результатів; наведено дані про апробацію результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг роботи.

ВРСДЗ НАВС
Вх. № 2511
03 06 2018 р.
кількість аркушів:
осн. док. додаток

У першому розділі «Юридико-психологічна сутність тяжких насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми» розкрито кримінально-правова та психологічна сутність понять «насильство», «насильницька злочинність», «тяжка насильницька злочинність», «агресія» й «агресивність».

За результатами здійсненого аналізу автором констатується, що насильство можна розглядати у широкому та вузькому сенсі. В широкому сенсі насильство спонукається потребами конкретної людини чи групи людей та представлене певною (деструктивною) змістовність їх дій, що може мати прояв в усіх формах соціальних відносин; у вузькому – це фізичний чи психічний вплив однієї людини на іншу, що порушує гарантоване право Конституції на особисту недоторканість життя та здоров'я людини. Авторка стверджує, що психологічне насильство є першим кроком криміналізації підлітка, ігнорування якого може призвести до поступової трансформації поведінкових установок у бік формування готовності до вчинення більш тяжких насильницьких діянь. Підлітковий вік – кризовий період, що супроводжується прагненням до самоствердження на тлі відсутності життєвого досвіду та особистісної незрілості. Чим вище намагання підлітка будь-що самоствердитись у демонстративній та протестній формі, тим більшою стає його схильність до крайніх форм девіантної поведінки.

Аргументовано позицію, відповідно до якої визначення психологічної сутності тяжких насильницьких злочинів неповнолітніх найбільш обґрунтовано реалізується шляхом здійснення юри дико-психологічного аналізу феноменів «агресія» та «агресивність».

У другому розділі «Юридико-психологічна характеристика поведінки неповнолітніх суб'єктів тяжких насильницьких злочинів» проаналізовано правові детермінанти вікових ознак неповнолітніх осіб як суб'єктів тяжких насильницьких злочинів.

Здійснений автором компаративістський аналіз дає підстави констатувати, що у світовій практиці наявна однозначна правова традиція враховувати неповноліття під час призначення покарання. Особливий статус неповнолітнього засвідчує визнання нездатності такої особи цілком усвідомлювати, а отже і відповідати в повному обсязі за власні протиправні вчинки. Водночас «коливання» нижньої вікової межі настання кримінальної відповідальності в законодавствах різних країн світу є підтвердженням неврахування соціальних, соціально-психологічних та індивідуально-психологічних засад її законодавчого визначення.

Свириденко О.А. зазначено, що аналіз детермінант формування делінквентної спрямованості підлітків на вчинення тяжких насильницьких злочинів потребує розгляду як зовнішніх (екстринсивних), так і внутрішніх (інтринсивних) її компонентів. Зазначене дозволило автору визначити змістовну сутність кожного із наведених компонентів.

У третьому розділі «Можливості використання спеціальних психологічних знань у кримінальному провадженні щодо тяжких насильницьких злочинів неповнолітніх» викладено практичні рекомендації

щодо залучення різних форм спеціальних психологічних знань у процес досудового розслідування тяжких насильницьких злочинів неповнолітніх.

Свириденко О.А. зазначено, що в ході досудового розслідування тяжких насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми використання спеціальних психологічних знань є необхідним. Залучення психолога-консультанта, психолога-спеціаліста чи експерта дозволяє глибше ознайомитися з особливостями особистості підлітка, правильно оцінити його кримінально протиправні дії, обґрунтувати справедливу міру покарання.

Висновки дисертації досягли поставленої мети, вирішили сформульовані завдання. Достовірність наукових положень дисертації досягнута автором за рахунок комплексного використання необхідних сукупності методів наукового пізнання.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій підтверджується науково-теоретичним обґрунтуванням концептуальних підходів, відповідністю принципових положень, закономірністю і критеріями юри дико-психологічного аналізу тяжких насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми.

Грунтовне вивчення рукопису дисертації та автореферату дисертації, публікацій дає підстави для висновку, що дослідження виконане за актуальною темою, проведено глибокий теоретико-правовий аналіз з питань обраної теми, зроблено достовірні висновки, сформульовані цінні в теоретичному і практичному плані пропозиції щодо вдосконалення кримінального провадження щодо тяжких насильницьких злочинів неповнолітніх.

Дисертація виконана здобувачем самостійно, викладені положення, що виносяться на захист, розроблені автором самостійно.

Основні положення, висновки та результати дослідження оприлюднені на всеукраїнських та міжнародних науково-теоретичних і науково-практичних конференціях.

Достовірність одержаних результатів обумовлюється вдалим використанням загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, узагальненням емпіричних даних, системним опрацюванням нормативно-правових актів України та зарубіжних країн, узагальненням вітчизняних і зарубіжних літературних джерел з теми дослідження.

Емпіричну базу дослідження становили результати: аналізу статистичних даних та аналітичних матеріалів МВС України й Інституту інноваційних технологій та змісту освіти МОН України в межах здійснення проекту «Попередження насильства в школі»; аналізу матеріалів 118 кримінальних проваджень; опитування 128 батьків учнів 8–9 класів гімназії № 153 та загальноосвітньої школи № 163 м. Києва.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що автором *вперше:* 1) здійснено аналіз вікових детермінант протиправної поведінки неповнолітніх суб'єктів тяжких насильницьких злочинів, який виявив несформованість єдиного кримінально-правового бачення вікових

меж настання кримінальної відповідальності дітей, схоластичність законодавчих підходів до визначення віку настання кримінальної відповідальності й неврахування соціальних, соціально-психологічних та індивідуально-психологічних ознак дитячого віку; 2) доведено, що психологічні особливості неповнолітніх суб'єктів тяжких насильницьких злочинів зумовлені взаємозв'язком зовнішніх (соціальних) і внутрішніх (індивідуально-психологічних) компонентів та детерміновані наявністю особливостей здебільшого двох основних типів акцентуацій характеру – епілептоїдно-збудливого й істероїдного; 3) обгрунтовано необхідність унесення змін до кримінального процесуального законодавства України щодо обов'язкового проведення судово-психологічної експертизи неповнолітніх суб'єктів тяжких насильницьких злочинів;

У дисертації автором *удосконалено* визначення поняття «спеціальні психологічні знання», форм їх використання у кримінально-процесуальній діяльності під час розслідування тяжких насильницьких злочинів неповнолітніх; з'ясування співвідношення соціальної та біологічної детермінації діленквентної поведінки неповнолітніх; положення, що характеризують суспільну небезпечність підліткового насильства в сучасному українському соціумі. *Дістало подальший розвиток:* ідея актуалізації проблеми залучення спеціальних психологічних знань до юрисдикційного процесу; положення вітчизняної кримінально-правової школи щодо тлумачення та диференціації понять «насильство», «насильницькі злочини»; підходи до тлумачення феноменів «агресія» й «агресивність» неповнолітніх; конкретизація детермінант делінквентної поведінки неповнолітніх.

Практичне значення результатів дослідження Свириденко О.А. полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки і пропозиції вже впроваджено в: 1) у практичну діяльность – під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій кримінального провадження у справах щодо тяжких насильницьких злочинів, учинених неповнолітніми (акт впровадження Краматорського МВ ГУМВС України в Донецькій області від 9 грудня 2015 року, акт впровадження слідчого відділу Оболонського УП ГУНП в м. Києві від 15 листопада 2017 року); для здійснення профілактичних заходів з превенції виявів насильства в підлітковому середовищі (акт впровадження сектору ювенальної превенції Оболонського УП ГУНП в м. Києві від 30 листопада 2017 року); 2) у *навчальний процес* – під час підготовки навчально-методичних матеріалів, навчальних програм, рекомендацій з курсів «Юридична психологія», «Актуальні проблеми кримінальної психології», «Актуальні проблеми правової психології», «Актуальні проблеми профілактичної діяльності поліцейських» (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 22 листопада 2016 року).

Повнота викладення результатів дослідження в опублікованих працях. Основні положення та результати дисертації відображено в десяти публікаціях, а саме: п'ять статей – у виданнях, включених МОН

України до переліку наукових фахових з юридичних наук, одна – у науковому зарубіжному виданні, що включене до міжнародної науково-метричної бази даних; чотири тези – у збірниках наукових доповідей, оприлюднених на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях.

Оцінка оформлення дисертації і змісту автореферату. Дисертація і автореферат оформлені згідно з вимогами МОН України. Зміст автореферату повністю ідентичний основним положенням дисертації.

Зауваження щодо змісту дисертації. Поряд з викладеним, в рецензованій дисертації є положення, які сприймаються неоднозначно, видаються суперечливими або потребують додаткового обґрунтування.

1. Глибоке осмислення й успішне вирішення проблем права неможливі без дослідження особливостей, розкриття змісту його категоріального апарату. Чіткість розуміння права починається лише тоді, коли йдеться про конструювання понять і виявлення специфіки застосування вже наявних, які актуалізують правопізнавальний процес. Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що авторці слід було б звернути увагу на уніфікацію термінологічного апарату та базових правових понять для їх однакового розуміння у дисертаційному дослідженні. Визначаючи предмет дослідження як «психолого-правова характеристика тяжких насильницьких злочинів, учинених неповнолітніми» (Д : 17), не зрозумілою є «змістовна розпорошеність» базових понять дослідження. Так, у роботі йдеться про «насильство» (Д : 17, 19, 22-30, 44), «насильницьку поведінку» (Д : 50, 52), «підліткове насильство» (Д : 3, 41, 71, 84, 98), «правомірне насильство» (Д : 23), «насильницьку злочинність» (Д : 2, 22, 26), «насильницьку злочинність неповнолітніх» (Д : 2), «фізичне насильство» (Д : 40, 44), «психологічне насильство» (Д : 39, 41, 43, 44), «інструментальне насильство» (Д : 25), «насильство як самоціль» (Д : 27, 32), «психологічний і фізичний вплив» (Д : 44) та ін.

Робота суттєво виграла б якби дисертантка у якості додатку до дисертаційного дослідження запропонувала словник основних категорій, понять і термінів, які визначають змістовні поля розуміння тяжких насильницьких злочинів як складного соціального, психологічного і правового феномену (враховуючи те, що у дисертаційному дослідженні матеріал для розробки такої завершеної парадигми наукового аналізу потребує доопрацювання).

2. Дисертаційне дослідження було б ще досконалішим, якби у ньому не зустрічались авторські висновки, не обумовлені викладом попередньо окресленого матеріалу.

Наприклад, у підрозділі 1.1 «Тяжка насильницька злочинність як феномен правової дійсності», текстуально подано здебільшого реферативне викладення матеріалу щодо «соціальної оцінки феномену насильства» (Д : 23), «доктринальної інтерпретації феномена насильства» (Д : 24-25), «кола насильницьких злочинів» (Д : 28), «співвідношення мотивів і цілей

насильницьких злочинів» (Д : 31), «вікових характеристик насильницьких злочинів» (Д : 37), що привалює над викладенням авторських позицій та аргументів. Разом із тим, дисертант у своєму дослідженні приходить до висновків іншого характеру, визначаючи, що «розглянуто основні теоретичні підходи до визначення й тлумачення диференційованих ознак поняття «тяжка насильницька злочинність неповнолітніх» (Д : 2). При цьому не зовсім зрозуміло про які саме підходи йде мова.

Констатуючи все вищесказане виникає питання «чи визнаються авторкою рівнозначні та ідентичні такі поняття як «насильницька злочинність» і «тяжка насильницька злочинність». І якщо дисертант все ж таки вбачає відмінності, то як саме із першим поняттям співвідноситься останнє? Які критерії обрано дисертантом у якості визначальних при їх виокремленні? Які види насильницької злочинності виокремлює авторка?

3. У підрозділі 2.2 «Соціальна та індивідуальна-психологічна детермінація поведінки неповнолітніх суб'єктів тяжких насильницьких злочинів» розглядається низка чинників, що обумовлює виникнення делінквентного поводження дітей. Серед внутрішніх детермінант автором виокремлюються два основних типа акцентуацій: епілептоїдно-збудливого та істероїдного типу. Зазначений висновок автором формулюється на основі доступних йому літературних першоджерел. Водночас, власний емпіричний доробок здобувача у дослідженні внутрішніх детермінант тяжкої злочинності неповнолітніх був би більш доречний.

4. У розділі 3 «Можливості використання спеціальних психологічних знань у кримінальному проваджені щодо тяжких насильницьких злочинів неповнолітніх» Свиреденко О.А. сконцентрувала дослідницьку увагу виключно на використанні спеціальних психологічних знань у процесі досудового розслідування та їх використання в діяльності слідчого. Водночас, участь психолога-консультанта, психолога-спеціаліста та експерта на етапі судового розгляду є не менш важливими, а й іноді вирішальними в обґрунтуванні справедливої міри покарання.

5. Нажаль у тексті дисертації не знайшло свого розкриття юридико-психологічне обґрунтування системи превентивних заходів тяжких насильницьких злочинів неповнолітніх. При цьому, авторка в рубриці «актуальність» сама зазначає, що аналіз особливостей підліткової злочинності за останні два роки дає підстави стверджувати, що юні злочинці стають дедалі жорстокішими, істотно збільшується кількість злочинів, учинених дітьми віком 14-15 років.

6. При дослідженні юридико-психологічної сутності тяжких насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми, одним із найфундаментальніших постає питання про межі правомірного насильства. Дослідницька значущість цього зазначається й дисертанткою; погоджуємося із позицією зазначеною у роботі про те, що «насильство має певні межі, і воно може бути виправдане лише остільки, оскільки забезпечує реалізацію загальнолюдських законів і норм моральності…» (Д : 23); « … доцільна

відповідна реакція, спрямована на усунення джерела небезпечного насильства, що обумовлює виникнення феномену «правомірного насильства» (Д : 23). Водночас у роботі слід було б конкретизувати: «Як саме слід визначати межі правомірного насильства, щоб уникнути сваволі? Що може бути гарантією проти виникнення останньої?

Не зважаючи на ці зауваження, дисертація Свириденко О.А. є завершеним дослідженням, у якому отримано науково-обгрунтовані результати, які у сукупності поставлених завдань сприяють вирішенню підвищення ефективності здійснення кримінального провадження щодо тяжких насильницьких злочинів неповнолітніх.

Загальний висновок. Дисертація Свириденко О.А. на тему «Психолого-правова характеристика тяжких насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми», є завершеною, кваліфікаційною науковою працею, яка містить раніше незахищені нові наукові положення та науково обгрунтовані результати у галузі юридичної психології, що в сукупності розв'язують важливу наукову та прикладну проблему підвищення ефективності здійснення кримінального провадження щодо зазначених злочинів

За своїм змістом та оформленням дисертація Свириденко О.А. відповідає вимогам п.п. 10 і 11 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567, а її автор Свириденко О.А. заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія.

Офіційний опонент:
Доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри юридичної психології
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

О.К. Черновський

«1» червня 2018 року

Підпис О.К. Черновського
Учений секретар Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
18.06.18